

NORMS AND VALUES. THE ACTION IN TIME, SPACE AND ON THE PERSONS OF INFORMAL NORMS

Academic Professor PhD Adrian GORUN
Universitatea “Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu

ABSTRACT

THIS ARTICLE ADDRESSES THE ISSUE OF VALUES AND NORMS IN TERMS OF CONCEPTUAL, LEGAL AND PHILOSOPHICAL PERSPECTIVE. THE MAN, BEING APPRAISER, PRESCRIBE RULES FOR ITSELF AND FOR THE SOCIAL GROUP. INFORMAL NORMS GO EXCEED SPACE OR NATIONAL TERRITORY. THEY ARE MORE RESISTANT OVER TIME. INFORMAL NORMS ARE CLOSER TO REAL SOCIAL VALUES RECOGNIZED BY THE GROUP.

KEYWORDS: VALUE, STANDARD, INFORMAL NORM; THE ACTION IN TIME, EDUCATION, HABITATION, IMITATION, FECUND CONTAMINATION.

L I . Despre valori și norme

Im. Kant considera că pentru formularea imperativului categoric sunt necesare răspunsuri la următoarele întrebări: „Ce pot să știu?”, „Ce pot să sper?”, „Ce trebuie să fac?” și „Ce este omul?”. Primele trei întrebări reprezintă o dezvoltare a maximei atribuită lui Socrate - „Cunoaște-te pe tine însuși” - și vizează attribute esențiale ale naturii umane: ființă cognoscibil - rațională, ființă valorizatoare, ființă acțională. Attribute ce se adaugă la cel identificat de Aristotel prin „zoon politikon” (ființă socială).

Răspunzând printr-o expresie sintetizatoare la întrebarea „Ce este omul?”, se poate spune că este o ființă *bio-psihio-socială*, incluzând aici și ființa cugetătoare a lui B. Pascal și R. Descartes și homo faber despre care vorbește Bergson și ființa întru'mister și pentru revelare pe care o cultivă L. Blaga.

Este deja de notorietate faptul că omul nu este singura ființă socială, etnologia și antropologia aducând o mare varietate de exemple care demonstrează existența unor societăți ale unor ființe considerate - pe scara evoluției - inferioare omului, multe viețuitoare fiind sociale și nu solitare¹. Mai mult, unele viețuitoare posedă însușiri ce pot fi încadrate în procesele psihice superioare precum: intuiția, memoria, grade diverse de inteligență, afectivitate etc. Apoi, rar există viețuitoare care să nu realizeze forme de acțiuni care au ca rezultat procurarea hranei, confecționarea de adăposturi etc. În fine, multe animale demonstrează că pot imita omul în

¹ Vezi Adrian Gorun, *Teorie politică*, Presa Universitară Clujeană, 2002

întreprinderile sale sau pot exprima stări precum furia, bucuria, tristețea, hotărârea ș.a. Lumea animală este un univers care ne uimește prin amploarea manifestărilor indivizilor ce o populează și tocmai de aceea generalizările de tip excesiv - prin care se insistă pe *absența* unor însușiri specifice omului precum gândirea, limbajul, voința, memoria ș.a. -nu sunt plauzibile sau au grade diferite de plauzibilitate. Așa se explică, de pildă, afirmația lui Bergson privitoare la vulpea care „știe să evite capcana” sau cele prin care Marx indică gradul ridicat de ingeniozitate al unora dintre animale

(„Prin căsuțele pe care le confecționează, albina sau păianjenul fac de rușine pe cel mai bun dintre arhitecți. Ceea ce deosebește, din capul locului, albina sau păianjenul cel mai iscusit de cel mai prost dintre arhitecți este faptul că arhitectul și-a proiectat în minte imaginea viitoare construcții”).

Dacă Marx vede în capacitatea de a propune scopuri - ca proiecții ideale asupra finalităților acțiunilor - o capacitate exclusiv umană, W. Lapierre consideră că *inovarea* și capacitatea omului de a *inova* reprezintă reperul prin care se identifică omul, fundamentându-i, deci, *unicitatea*. Și aspectele privitoare la asemănări - deosebiri pot continua în enumerare. În ceea ce ne privește, întreaga gamă de inferențe cu privire la abordarea comparatistă a omului și viețuitoarelor „inferioare” lui, o exprimăm, în sinteză, prin câteva judecăți:

> Omul este prin excelență ființă socială; în lumea animală există indivizi eminentamente sociali, dar și indivizi eminentamente solitari, spiritul gregar ca și cel solitar manifestându-se în forme și amplitudini diferite, de la o specie la alta sau chiar în interiorul aceleiași specii;

> Omul este înzestrat cu limbaj articulat, acesta reprezentând, deopotrivă, un instrument al gândirii și un mijloc de comunicare; animalele comunică între ele, însă limbajul lor este unul nearticulat, natural;

> Gândirea umană este susținută de operații și procese precum abstractizarea, generalizarea, axiomatizarea, analiza și sinteza etc; fonelle cognitive ale animalelor sunt cantonate îndeosebi în senzații, percepții, reprezentări (preponderent alimentate de simțuri; inclusiv viclenia este de sorginte empirică) și doar în cazuri rare de o „intelență” pe care o denumim „senzorială”. Animalele *reproduc* prin diverse forme ale învățării (bazată pe repetare succesivă) fragmente de cunoaștere, însă nu au capacitatea de a *inova* în cunoaștere;

> Omul este înzestrat cu capacitatea de a ierarhiza și a realiza alegeri raționale, fiind, prin excelență, ființă valorizatoare; animalele au capacitatea de a râvni, fundamentată în impulsuri; ele nu sunt ființe valorizatoare;

> Natura umană, ca expresie a identității ființei umane, nu este nici morală, nici imorală. Conduitele oamenilor pot fi apreciate drept morale, imorale sau amorale, funcție de un set de valori, principii și norme împărtășite de majoritatea indivizilor care compun o comunitate/societate; lumea animală este o lume a *amoralului*, comportamentele instinctuale neputând fi apreciate nici ca morale, nici imorale.

Așa stând lucrurile, se poate conchide asupra atributului exclusiv defnitoriu pentru om - acela de *ființă valorizatoare*, atribut ce-i permite să aleagă și să-și întemeieze rațional alegerile, în condițiile în care fragmentele lumii nu stau pe același plan din perspectiva năzuințelor umane. Ele sunt ierarhizate funcție de preferințe și, în măsura în care ne sunt dezirabile optăm pentru ele, iar dacă ne sunt indezirabile refuzăm alegerea. Aceasta presupune că anumite fragmente ale existenței au valoare pentru unii oameni, în timp ce aceleași fragmente nu au valoare pentru oameni cu alte opțiuni, valorizarea reprezentând un proces bipolar: obiectul valorizat și subiectul valorizator. Din

această relație rezultă că valorile sunt imanente și transcendente atât pentru obiectul valorizat, cât și pentru subiectul valorizator. Ele ne cheamă parcă de undeva din neant, dintr-un univers propriu, dar un univers ce se intersectează cu universul nostru existențial. Prin urmare, valoarea nu stă nici doar în ceea ce e prețuit (obiectul valorizat), nici doar în cel ce prețuiește (subiectul valorizator), nu sunt nici pur obiective, nici absolut subiective. Valoarea este o *relație de apreciere* a unor fragmente ale existenței, inclusiv a creațiilor umane în virtutea corespondenței dintre însușirile lor și năzuințele umane. În afara acestei relații între cei doi poli ai valorizării, obiectul (care conține latent însușirile) ar rămâne doar în acest stadiu (cel al existenței) iar subiectul ar rămâne la stadiul de depozitar al unor năzuințe abstracte.

Așa cum despre realitatea fizico-naturală nu se poate conchide că ea este adevărată sau falsă, morală sau imorală, la fel nu se poate conchide că este valoroasă în sine sau nu, afirmația sau negația aparținând exclusiv subiectului valorizator (în absența lui valorizarea este un non sens).

Fiecare comunitate/societate își are un sistem de valori, izvorâte din procese succesive de valorizare în baza unui etalon general: idealul de comunitate/societate. Aceste valori sunt ocrotite prin *norme*.

Normele reprezintă prescrierea unor conduite pentru indivizi, în termeni imperativi (onerativi, prohibitivi), permisivi (inclusiv supletivi), stimulativi sau de recomandare, conduite care să nu lezeze valorile pe care le acoperă aceste norme. Sistemul de norme al unei societăți reprezintă *normativitatea socială* și cuprinde o diversitate de categorii precum: norme juridice, norme morale, norme religioase, norme politice, norme artistice, norme de cercetare, norme administrative, norme de educație etc.

Unele dintre acestea sunt *formale*, altele *informale*, funcție de setul de valori pe care-l acoperă: normele formale (exemplul cel mai semnificativ este cel al normelor juridice) acoperă valorile ocrotite direct de puterea de stat, statul intervenind prin mijloace coercitive în situația în care ele sunt lezate. Așa sunt, de pildă, viața, integritatea persoanei, proprietatea, suveranitatea, libertatea persoanei etc. toate fiind protejate prin norme care indică drepturi și obligații corelative acestor drepturi. Normele informale acoperă seturi de valori împărtășite de membrii unei comunități/societăți, în temeiul încrederii fiecărui individ în conținutul valorilor respective, precum și a încrederii reciproce a indivizilor. Ele constituie adevăratul capital social și lezarea lor conduce la intervenția altor mecanisme și/sau organisme decât cele etatice (ca exemple: blamul public, stigmatizarea, decredibilizarea, rușinea reintegratoare, canoanele bisericești, exemplaritatea simbolică ș.a.).

Atât normele formale cât și cele informale reprezintă etaloane de conduită funcție de care se obțin indicii privind ordinea socială. Aceste indicii provin din analiza unor indicatori negativi care măsoară statistic comportamentele deviate de la normativitatea socială (la general vorbind, o statistică a delictelor într-un interval de timp într-o comunitate/societate).

Aspectele legate de norme și normativitate, de structură logico-juridică și structura formală a normei au fost dezvoltate de noi în alte lucrări². Cu excepția particularităților pe care le prezintă sancțiunea (și asupra cărora vom insista pe parcursul demersului nostru), aspectele nu sunt decât în parte diferențiate pentru normele juridice și alte categorii de norme.

În privința acțiunii în timp, spațiu și asupra persoanelor a normelor sunt necesare unele nuanțări. Astfel, acțiunea în spațiu presupune delimitarea teritoriului în care acestea se aplică,

² Vezi Adrian Gorun, Horațiu Tiberiu Gorun, *Elemente de epistemologie juridică. Administrația publică și mediul ei: Actele administrative*, Editura „Academica Brâncuși

producând efecte juridice sau extrajuridice. În mod normal, teritoriul exprimă un spațiu delimitat prin granițe asupra căruia se exercită puterea (prin excelență puterea de stat, dar și alte forme de putere, politică sau non-politică). În conținutul noțiunii de teritoriu intră: solul, subsolul, spațiul aerian aflat în perimetrul statului respectiv, apele interioare (cursuri de apă, lacuri, mări interioare), râuri, fluvii, mări, oceane aflate la frontieră (delimitările sunt diferite, funcție de normele dreptului internațional public, dar și de diverse tratate). În privința *acțiunii în spațiu* a normelor, operează, ca regulă, principiul *teritorialității*. Practica a impus însă excepții de la acest principiu, rezultând o lărgire a noțiunii de teritoriu (o extensie a noțiunii și nu a teritoriului propriu-zis). Aceste excepții vizează tipuri de extrateritorialitate a normelor, în sensul că ele se aplică și asupra unor spații care la propriu nu fac parte din teritoriul statului respectiv (ca spațiu geografic), dar, prin unele obiective care le „populează” au legătură cu suveranitatea aceluia stat. Este vorba de spațiul navelor și aeronavelor unui stat, indiferent de locul în care se află, de spațiile misiunilor diplomatice (ambasade, consulate generale, consulate) indiferent de țara în care își au reședința. Aceasta presupune că faptele săvârșite în aceste spații vor fi judecate și sancționate funcție de normele statului care are în proprietate navele, aeronavele sau sediile misiunilor diplomatice. Așa stau lucrurile pentru normele juridice.

În privința acelor norme care protejează seturi de valori informale și constituie capitalul social (să le indicăm aici sub noțiunea generală de morală-moralitate), aspectele sunt mai complexe din perspectiva principiului teritorialității și excepțiilor extrateritorialității. Vom detalia, printr-un demers mai amplu.

Astfel, constatând relativitatea dreptății, B. Pascal formulează un punct de vedere de mare utilitate „Hazlie dreptate mai este și dreptatea aceasta, mărginită de un râu sau un munte, adevăr dincoace de Pirinei, eroare dincolo”. Nimic mai ilustrativ decât avem în vedere ampla cazuistică prin care o serie de fapte considerate nedreptăți într-o zonă a lumii sunt decretate ca fapte juste, morale în alte zone. Este o amprentă a tipului de civilizație asupra modului de viață al indivizilor aparținători la civilizația respectivă. În același timp, tendința de a judeca global, prin prisma unei concepții aparținătoare unei civilizații, este un reflex de tip europocentrist, proiectând un model de viață specific unei civilizații și asupra celorlalte civilizații. Numai că o serie de elemente ce dau identitatea acestor civilizații sunt de mare diversitate, ele fiind amplu ancorate în tradiții, în conștiința de sine și conștiința apartenenței, în concepția despre bine, dreptate, cinste, corectitudine, integritate, în credința religioasă ș.a.m.d. Adică în sensul de valori împărtășite de cei ce se încadrează în acea civilizație. Inclusiv concepția privind viața și valorile ei își pune amprenta asupra moralei indivizilor, producând mari diferențieri în privința aprecierii unor fapte. De exemplu, pedeapsa cu moartea aplicată ca pedeapsă capitală, a fost abolită în foarte multe state, pe motiv că „este nedrept să se încalce dreptul la viață al unei persoane, indiferent de faptele pe care le-a săvârșit”. Chiar dacă a săvârșit crime în lanț (deci, a suprimat viața multor persoane). În același timp, pedeapsa cu moartea este menținută și aplicată în multe state, chiar avansate, pentru diverse delictе (de la omor, la traficul de droguri). Sau, în timp ce unele popoare acceptă concubinajul, altele sancționează drastic, în special pentru femei, chiar adulterul. Desigur că, dacă populațiile aparținătoare unor civilizații ar rămâne într-un cadru teritorial prestabilit, n-ar fi probleme legate de teritorialitate. Dar mobilitățile asigurate prin libertatea de mișcare a populațiilor se amplifică tot mai mult azi, ceea ce necesită unele explicații în privința aplicării în spațiu a normelor din sfera moralei și moralității. Lucrurile nu sunt deloc simple, întrucât asupra comunităților dislocate și relocalizate operează concomitent și norme extrajuridice ale civilizației

de proveniență, dar și normele extrajuridice ale civilizației existente pe noul teritoriu. Se manifestă, prin urmare, *ambivalența morală a identității acestor persoane*.

Pentru înțelegere să apelăm la următorul exemplu: grupuri semnificative de asiatici (vietnamezi, chinezi, chiar japonezi) au migrat spre Canada, localizându-se în diferite orașe. Mulți dintre ei au constituit cartiere (de exemplu în Ottawa) - adică adevărate comunități - aflându-se în relații între ei (îndeosebi relații de contact, prin care se întărește integritatea grupului), dar și în relații cu comunități aparținătoare altor civilizații (relații cu exteriorul propriului grup, atât relații de contact, cât și relații de contract). Asiaticii se află, concomitent, într-o ipostază dublă din perspectiva integrării: o integrare individuală în grupul de apartenență, respectând normele extrajuridice ale civilizației din care provin - iar în situația conduitelor deviate, suportând sancțiunile prescrise în „codurile” civilizației respective - și o integrare (individuală și/sau a comunității respective) în societatea canadiană.

Pentru cea de-a doua ipostază lucrurile sunt firești: normele canadiene (inclusiv cele extrajuridice) operează pe întreg teritoriul Canadei, indiferent de originea și apartenența la o anumită civilizație a persoanelor respective. Adică judecățile de apreciere a comportamentelor sunt întemeiate în valorile promovate de societatea canadiană, toți locuitorii Canadei (cetățeni, apatrizi, persoane cu dublă cetățenie) fiind obligați să respecte și protejeze aceste valori.

Aspect valabil oriunde în lume, regulile fiind sacre inclusiv (și mai ales) în comunitățile lignajere. Se subînțelege rolul educației în devenirea indivizilor, realizându-se „învățarea” comportamentelor. Adică „învățarea” de a fi american, francez, canadian, japonez, ș.a.m.d.

Probleme privind excepția de extraterritorialitate ridică prima ipostază, cea referitoare la normele specifice grupului, aceleași norme extrajuridice aplicate în teritoriul de origine.

Aici lucrurile devin clare: normele extrajuridice „însoțesc” persoana indiferent de locul în care migrează, producându-se, astfel, un transfer teritorial de norme și valori. Individul se află într-o situație alternativă: fie acceptă aceste norme, continuând să trăiască într-un cadru care-i permite acceptarea și integrarea în comunitatea de origine formată din dislocați, fie refuză să și le asume și atunci își asumă renegarea, chiar excomunicarea. Ceea ce se întâmplă destul de rar, având în vedere sentimentul puternic al apartenenței. Aspectele privind ambivalența morală a identității se mențin, cu precizarea că, în cea de-a doua situație intensitatea și amplitudinea ambivalenței se diminuează (chiar în cazul renunțării individuale la valorile civilizației din care persoana provine, anumite elemente ale apartenenței îi rămân indispensabile).

Din moment ce normele extrajuridice ale unei civilizații se aplică într-un spațiu extins, spațiu ce aparține altor state, se înțelege extinderea extraterritorialității. Extraterritorialitatea normelor extrajuridice acoperă ceea ce denumim *societăți plurale* născute prin constituirea unor comunități relativ noi, pe teritoriul altor state, comunități formate din imigranți ce-și păstrează o anumită identitate (etică, lingvistică, religioasă, culturală etc.) și care intră în relații de contract cu societatea la care au acceptat să adere. În cazul lor, setul de valori reprezintă o mixtură între valorile proprii civilizației de proveniență și valorile cultivate de societatea care i-a adoptat.

Fenomenul migrației - în continuă expansiune - afectează azi întreaga planetă prin consecințele sale. Apar fenomene de mare diversitate precum: depopularea unor zone de proveniență (îndeosebi sărace și foarte sărace), supraaglomerarea unor centre industriale avansate, devalorizarea capitalului uman existent în zonele primitive, conflicte între autohtoni și emigranți de natură economică, politică religioasă, etnică, morală etc, destrămări de familii, diminuarea accesului la educație și abandonul școlar, abandonul copiilor, dezrădăcinarea, dezolarea,

înstrăinarea, deprofesionalizarea pentru cei ce exercită alte activități decât cele pentru care au obținut o pregătire etc.

Privitor la *acțiunea în timp* a normelor, consider că unele precizări sunt necesare și aici, îndeosebi pentru normele extrajuridice.

Regula generală este aceea că normele produc efecte pe toată durata în care sunt în vigoare, ridicându-se probleme legate de momentul intrării în vigoare, durata în care ele acționează și momentul ieșirii din vigoare. Și din această privință sunt necesare distincții. Astfel, intrarea în vigoare a normelor juridice este un aspect de importanță maximă întrucât, pentru a fi respectată, norma trebuie adusă la cunoștință (consecință a principiului «Nemo consetur ignorare legem»), regula fiind aceea că normele juridice produc efecte după publicare și, prin urmare, normele juridice *nu retroactivează* (cu excepțiile de retroactivitate: legea penală și contravențională mai blândă, legile de interpretare).

În cazul normelor extra-juridice, având în vedere caracterul lor cvasi-general, de «legi nescrise», dar și faptul că ele nu se adoptă într-un cadru formal, ci se consacră prin sedimentarea în conștiința individuală/comunității, în baza exersării îndelungate a comportamentului fundamentat în valori asumate de generații succesive (devin obiceiuri de viață), nu se pune problema intrării lor în vigoare la un moment determinat (momentul este nedefinit). Aceasta caracterizează, deopotrivă, normele cu mare tradiție, dar și normele relativ noi, care se impun treptat, concomitent cu asumarea lor. Prin urmare, principiul neretroactivității, ca și excepțiile de retroactivitate nu au nici-un sens în cazul normelor extrajuridice.

Din perspectiva duratei în care normele produc efecte, la fel se rețin distincții. Astfel, normele juridice sunt elaborate, de regulă, pentru durată nedeterminată, exceptând *legile de termen* care încă de la elaborare prescriu durata limitată în care se aplică (funcție de un eveniment precum calamități, epidemii etc. sau obiectul epuizabil de reglementare). Normele extrajuridice sunt, în esența lor, perene, nefiind determinate în vreun mod temporal.

Ele creează percepția nemărginirii temporale, neputându-se identifica cu exactitate nici de când sunt împărtășite de oameni, nici până când. Percepția asupra lor induce ideea *atemporalității*, ele pierzându-se în trecutul îndepărtat și difuzându-se în viitorul nedefinit.

În același sens trebuie privită și încetarea efectelor produse de norme. Despre cele juridice se poate afirma că ies din vigoare atunci când raporturile reglementate nu mai sunt de actualitate.

*

Ieșirea din vigoare a normelor juridice se realizează prin actul de dispoziție al abrogării (expresă-directă, expresă - indirectă, tacită). La această modalitate - abrogarea - se adaugă ca formă de încetare a efectelor normelor *desuetudinea* (nici raporturile reglementate, nici normele nu mai sunt de actualitate, sunt desuete). Corelat abrogării se definește principiul general al neultraactivității normei, existând însă două cazuri de ultraactivare: legile penale și contravenționale mai blânde și legile penale de termen.

Normele extra-juridice n-au cum să fie abrogate, ele ieșind de sub controlul vreunui legiuitor. Ele își pierd greu caracterul de actualitate, din moment ce protejează valori necondiționate temporale. Cu toate acestea, sunt situații în care și normele extra-juridice devin desuete, situații corelate îndeosebi schimbărilor care devalorizează capitalul social prin decredibilizarea valorilor. Trebuie spus că, dacă abrogarea (totală sau parțială) are efecte pentru toți subiecții, desuetudinea incumbă diferențieri: operează pentru toți subiecții în cazul normelor juridice și doar pentru unii subiecți sociali în cazul normelor extra-juridice. Concret, având un grad

foarte ridicat de *conservare*, vizând tradiții valorizate, normele extra-juridice continuă să fie împărtășite de unii membri ai comunității și după ce sunt «decretate» de alți membri ca desuete. Așa se întâmplă cu normele morale, normele religioase, unele norme lingvistice, artistice etc. Aici se încadrează și normele morale din educație.

O altă problemă ridicată de aplicarea normelor este cea legată de acțiunea *lor asupra persoanelor*. În mare, aspectele au fost dezvoltate anterior, îndeosebi în corelație cu spațiul în care acționează normele. Totuși, sunt necesare și alte clarificări. În primul rând, trebuie spus că, din moment ce normele juridice se aplică pe întregul teritoriu al unui stat, ele se aplică - pe cale de consecință - și asupra persoanelor aflate pe acel teritoriu (definitiv sau temporar). Aceasta face ca excepțiile de extrateritorialitate să se regăsească, sub diferite forme, în excepții privind aplicarea normelor juridice asupra persoanelor. De exemplu, inviolabilitatea spațiilor misiunilor diplomatice are corespondent imunitatea personalului diplomatic și consular (imunitate totală a personalului cu statut de diplomat și imunitate parțială, deci restrânsă, pentru personalul administrativ și de deservire, exclusiv pentru faptele săvârșite în legătură cu exercitarea sarcinilor de serviciu). În esență, personalul diplomatic nu poate fi ținut să răspundă juridic prin aplicarea normelor statului pe teritoriul căruia funcționează misiunea diplomatică. Statul respectiv are la îndemână instituția declarării diplomatului respectiv ca *persona non grata*, cu consecințele ce decurg de aici, inclusiv expulzarea. Practic se realizează o extensie a suveranității statului asupra persoanelor, investite cu autoritate publică. Un al doilea aspect este cel legat de regimul juridic aplicabil străinilor aflați pe teritoriul unui stat, fiind consacrate trei tipuri de asemenea regimuri: regimul național (când nu există decât mici diferențieri între cetățenii statului și străini), regimul special (prin care străinilor li se acordă drepturi mai restrânse comparativ cu cetățenii statului respectiv) și regimul clauzei națiunii celei mai favorizate (străinilor li se acordă drepturi similare celor acordate terților considerați privilegiați).

Așadar, coordonatele acțiunii normelor juridice asupra persoanelor sunt diferite, în sinteză, prin indicatorii prezenți mai sus.

Care este statutul normelor informale din această perspectivă?

Răspunzând la această întrebare, precizez că unele atribute au fost evidențiate din perspectiva acțiunii lor în spațiu. Problema se pune, în special, în legătură cu *conflictul dintre normele informale în condițiile mobilității persoanelor/grupurilor și transferului capitalului social într-un alt teritoriu (în spațiul unui alt stat și altei civilizații)*. *Ambivalența morală a identității* nu indică doar acomodare și armonie, ci și tensiuni, conflicte întrucât imperativele ce prescriu anumite conduite sunt, în multe cazuri, diferite, existând situații potențiale în care principiile care fundamentează valorile informale ale unei civilizații să se afle în conflict cu principiile ce fundamentează valorile informale ale civilizației integratoare.

Regula generală a acțiunii normelor informale este aceeași ca și în cazul normelor juridice: dispozițiile lor se aplică tuturor persoanelor care compun o civilizație localizată într-un teritoriu. Numai că, în condițiile unor mobilități semnificative, apare și se dezvoltă fenomenul pluralității, existând o civilizație dominantă (cea a populației tradiționale) și civilizații arondate, localizate ulterior (de regulă mult mai restrânse din punct de vedere numeric și ca spațiu, care coexistă cu civilizația dominantă, supuse presiunii permanente a asimilării, dar care reușesc să-și păstreze (în grade diferite) identitatea. Tensiunile sunt, în cele mai multe cazuri, manifeste, ele regăsindu-se și în diferențele de esență dintre relațiile de contact. Practic, indivizii ce compun grupurile civilizațiilor arondate dobândesc o *dublă apartenență*: apartenență la valorile informale în care se

fundamentează civilizația de origine și apartenența la valorile informale ale civilizației dominante. Prin urmare, asupra lor acționează două categorii de constrângeri, ambele fiind generate de pericolul stigmatizării și excomunicării.

Pluralismul civilizațiilor implică în mod inevitabil compromisul oficializat și, prin urmare, *reciprocitatea toleranței*. Situație dezirabilă atât pentru civilizația dominantă, cât și pentru civilizațiile arondate, normele informale fiind împărțite de toți (cazul normelor civilizației dominante) și/sau doar de către membrii unei civilizații arondate (aceștia împărtășesc, deopotrivă, normele informale ale civilizației primitive, cât și normele propriei civilizații). Absența compromisului și, prin urmare, intoleranța provoacă radicalizarea și, pe cale de consecință, tensiuni și conflicte între civilizațiile arondate (în totalitate sau în parte) și civilizația dominantă sau între civilizațiile arondate.

Trebuie avută în vedere și fecunda contaminare pozitivă a civilizațiilor, în contextul conviețuirii lor (transferul reciproc de valori și norme informale).

Ambivalența morală a identității exponenților civilizațiilor arondate își pune amprenta asupra stilului și modului de viață al indivizilor, modificându-se inclusiv conținutul și semnificația lui «acasă». În aceste condiții trebuie înțeleasă acțiunea normelor informale asupra persoanelor întrucât, cu toată toleranța manifestată de populația civilizației dominante față de «străini», dacă conduitele acestora lezează valorile informale în care se întemeiază civilizația dominantă (încalcă «morală locului»), reacțiile sunt pe măsură. Uneori aceste reacții sunt atât de dure, încât se ajunge la conflicte ce se „rezolvă” prin expulzarea civilizației arondate (este și cazul țiganilor localizați în diverse spații ale Europei). Mai trebuie spus că în cazul normelor informale excepțiile generate de imunități nu operează, nefiind admise ofense aduse principiilor și valorilor civilizației dominante indiferent din partea cui ar proveni ele. Altfel cum ar putea fi catalogate decât ca acte ofensatoare, de impolitețe acțiunile membrilor unei misiuni diplomatice (de exemplu) prin care sunt ironizate sau decedibilizate valorile unei civilizații, indiferent care ar fi ea?

1.2. Idealul educațional și fecunda contaminare prin imitație. Efecte

Idealul educațional exprimă și o stare de spirit a unei societăți anume cu privire la educație și valențele ei. O stare de spirit fundamentată în identitatea acelei societăți în care tradiția și inovația se îngemănează. Multă vreme idealul educațional a contribuit la ordine și armonie socială în viața multor popoare, specificitatea și originalitatea aducând recunoașterea și prețuirea lor în lume. Contactele inevitabile dintre civilizații au generat automat și contacte în domeniul educației, producându-se mutații semnificative nu doar în concepția despre educație, ci și la nivelul idealului educațional. Asemenea mutații produc efecte majore în plan social, multe pozitive, dar la fel de multe negative. Ceea ce ridică o serie de probleme în legătură cu redefinirea idealului educațional fie în integralitatea sa, fie doar la nivelul unor ipostaze.

Este corect să recunoaștem că, așa cum societățile nu sunt imuabile, nici idealurile educaționale propuse de ele nu sunt imuabile, acestea de pe urmă fiind «modelate» funcție de transformările produse la nivelul concepției despre educație a societății respective. Multe dintre mutațiile produse sunt provocate din interior însă există și multe situații de *contaminare*, adică provocate din afara acelei societăți. În acest caz se apelează frecvent la *imitație*.

Intr-o carte lansată de recent³ am analizat imitația și efectele ei la general. Apelez la ideile expuse atunci, insistând pe specificul imitației în domeniul educației.

Ca în orice domeniu și în domeniul educației imitația se exprimă în esență, în termeni comparativi, termeni ce reflectă diferențieri real-factuale în acest domeniu. Dar asemenea diferențieri sunt real-contextuale, din moment ce inclusiv progresul trebuie analizat tot prin raportare la context. O asemenea judecată trebuie probată prin criterii pozitive spre a conduce la concluzii cu valoare de adevăr, ceea ce este dificil de realizat. Iar dificultatea provine *tocmai* din tipul demersului, acesta fiind unul pur apreciativ, deci susținut printr-o judecată normativă.

Prin urmare, se ridică o problemă legată de percepția diferențelor de potențial în privința «modernizării» educației, percepție conștientizată și asumată la nivelul mentalului individual și comunicată prin termeni ai limbajului ce converg spre clasificări: *inferior, similar, superior*. Ori, logica exclusiv bivalentă nu răspunde nevoii de rezolvare a ecuației complexității comunităților umane, absența unor relații sau instituții neînsemnând neapărat inferior, așa cum nici prezența lor nu implică obligatoriu *superior*.

Lucru valabil și în educație.

Teoria imitației presupune implicit o *asumare a unei poziții* și o *năzuință*. O poziție ce cultivă ideea în sine a stării de inferioritate a celui ce imită și o *năzuință* de reproducere a stării de superioritate a imitatului. Astfel încât, imitatul reprezintă etalonul, *modelul* spre care aspiră imitatorul și care, reprodus, face din imitator *modelat*. Așa cum precizăm în cartea amintită, procesul imitației poate fi descompus în câteva secvențe succesive:

- > evaluarea stării proprii de către imitator;
- > evoluarea stării imitatului;
 - > desprinderea unui set de parametri prin care imitatul se diferențiază;

*

- > valorizarea (de către imitator) a parametrilor de diferențiere, dându-li-se o încărcătură superioară;
 - > *habitation* - acomodarea cu starea de inferioritate și asumarea ei la nivelul conștiinței de sine a imitatorului;
 - > transferul parametrilor de diferențiere din planul real-factualului în planul apreciativului;
 - > inducerea năzuinței prin transformarea indicativului în condițional optativ (trecerea de la judecata constatativă la judecata normativă);
 - > decretarea imitatului ca etalon, prin utilizarea gradelor de comparație și subsumarea parametrilor diferențiali în sfera „superiorului”;
 - > transpunerea aspirației în acțiune (aspirația motivează acțiunea și devine suportul ei ontic);
 - > devenirea imitatorului: reproducerea modelului imitat, automodelarea.

Având ca rezultat automodelarea imitatorului, imitația poate fi definită drept procesul de reproducere a unor modele etalon sau a unor parametri cu valoare de reper, la nivelul unei entități

³ Vezi Horațiu Tiberiu Gorun, Adrian Gorun, *Istoria recentă a capitalului social. Marea Ruptură și noua matrice existențială*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2012

din aceeași specie cu modelul, având ca suport năzuința modelatorului, întemeiată în modul propriu de percepție și conștientizare a progresului.

Imitația, indiferent în ce domeniu se realizează, este, prin urmare, un proces de acceptare și asumare a poziției de inferioritate, poziție ce se dorește a fi depășită de imitator prin reproducerea modelului imitat. Privit în dinamicitatea sa, procesul presupune, într-o succesiune logică, *renunțare, preluare, recompunere, instrumentalizare* (în multe cazuri hibridare). Fiecare dintre aceste faze este precedată, în condiții normale, de *deliberare*.

Dacă deliberarea se întemeiază într-o raționalitate a alegerilor, printr-o evaluare a riscurilor, beneficiilor și potențialului de compatibilizare, șansele ca modelul imitat să fie funcțional sunt ridicate, fără a se putea vorbi, însă, de certitudine. Nici măcar pilotările nu rezolvă problema certitudinii funcționalității, întrucât generalizarea experiențelor dobândite prin pilotare sporește numărul factorilor statistici, mulți dintre ei nefiind intuibili în momentul extinderii rezultatelor pilotării.

Așa se explică rezultatele catastrofale ale imitației instituționale la care au apelat multe state din America de Sud care au luat drept model Constituția SUA și instituțiile acestui stat. Rezultatele au fost concretizate în tone de maculatură și în dezorganizare instituțională, elementele imitate dovedindu-se imposibil de compatibilizat cu valorile și tradițiile indigene.

Imitația poate fi înțeleasă mai profund în resorturile ei prin luarea în considerare a aspectelor pe care le ridică sintagma *fecunda contaminare de vecinătate*. Deși sintagma a fost lansată spre a exprima impactul sistemului internațional asupra proceselor de democratizare și destrămarea democrațiilor (în acest sens a fost utilizată de autori precum Pridham, Hering, Sanford, Pasquino), ea are importanță din perspectivă metodologică și teoretico-explicativă și în analiza imitației. Astfel, imitația are ca finalitate un aspect anume al modernizării, efectul de contaminare (efectul de domino) obținându-se prin invocarea nevoii acute, imanente de modernizare⁴.

Fecunda contaminare poate fi, însă, *pozitivă sau negativă*, funcție de întemeierea rațională a alegerilor în faza deliberării sau de o întemeiere pur și simplu subiectivă, în cele mai multe cazuri, spontană.

Astfel, fecunda contaminare pozitivă poate genera efecte ce converg spre creșterea gradului de funcționalitate a modelului rezultat din imitație, în timp ce fecunda contaminare negativă amplifică riscurile, sporește disfuncționalitățile, cronicizează crizele de identitate, amplifică transformările nelegitime de loialități.

În acești termeni, fecunda contaminare pozitivă, rezolvă sau poate rezolva o disfuncție sau un complex de disfuncții la nivelul imitatorului, în timp ce fecunda contaminare negativă amplifică disfuncțiile, sporește delegitimările, multiplică dezavantajele, sporește clivajele, destructurează raporturile, aprofundează dizarmoniile, împiedică acomodarea.

Nu reprezintă toate acestea aspecte cu impact asupra idealului educațional? Răspunsul este categoric afirmativ și reclamă soluții la o altă întrebare: Educația încotro?

⁴ Vezi și Adrian Gorun, *Sociologia relațiilor internaționale. Tratat privind conceptele sociologice de bază, procesele și tendințele în relațiile internaționale*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2010, pp. 343 și urm.